

-3-

PLANTEN OP WINTERDIJKEN LANGS DE GRENSMAAS

De alluviale vlakte van de Grensmaas is zeer soortenrijk. De Limburgse Botanische Werkgroep vond er in de jaren tachtig maar liefst 600 verschillende plantensoorten (Berten, 1990). Bij inventarisaties van kilometerhokken bereiken we op meerdere plaatsen meer dan 250 soorten per km². Naar Vlaamse normen is dit zeer veel. Toch is dit niets abnormaals; valleien van grote rivieren zijn van nature voedselrijk én soortenrijk. De substraten en hoogteliggingen zorgen voor een variatie. De rivieren zelf verzekeren een ononderbroken aanvoer van wortelstokken, twijgen, zaden en vruchten.

Er zijn 2 hoofdtypes van rivierafzettingen in de alluviale vlakte van de Grensmaas. Een mengsel van grind met fijner materiaal wordt afgezet binnen de stroomgeul. Fijner materiaal (vooral leem) wordt bij hoogwater in de uiterwaarden afgezet. Als gevolg van de aanleg van oeverkruinen of zomerdijken vorige eeuw is de grens tussen beide types scherper geworden. Zand wordt nog maar op enkele plaatsen afgezet. De fijne fracties en het Maaswater bevatten een aanzienlijke hoeveelheid kalk.

Van in het water tot op de hoogste punten van de alluviale vlakte kunnen we een aantal levensgemeenschappen onderscheiden die botanisch zeer soortenrijk zijn:

- het droogvallend gedeelte van de zomerbedding. In een droge zomer komen hier tientallen onkruiden en adventieven tot bloei.
- de steile oever tussen de zomerbedding en de winterbedding. Met uitzondering van de betonplaten wordt de verscheidenheid niet zozeer bepaald door het substraattype maar door het beheer.
- gedeeltelijk of geheel vergraven terreinen (oude steenbakkerijen, oude grindgroeven) die omwille van eigendomsstructuren of lage ligging geen of

slechts een extensief landbouwgebruik hebben.

- allerlei types van oude Maasarmen die om dezelfde redenen soortenrijke levensgemeenschappen vormen.
- enkele extensief beheerde hooiweiden die binnen het normale reliëf vallen. In de uiterwaarden worden die bij hoogwater verder opgehoogd. Deze soortenrijke vegetaties vormen slechts een fractie van het vroegere areaal. Vele van deze terreinen zijn voorlopig verzekerd door ondersteuningsovereenkomsten met het provinciebestuur (Gabriëls, 1994).
- de dijken die geen of een minder intensief landbouwbeheer kennen dan het overgrote gedeelte van de landbouwgronden.

*Luc Allemeersch
Provinciaal
Natuurcentrum
Zuivelmarkt 33
3500 Hasselt*

DIJKEN

Dijken hebben bij hun aanleg de functie van waterkering. De tracé's van de oudste dijken zijn meerdere eeuwen oud. Na de hoge waterstanden van 1880 en 1926 werd het dijkenstelsel verhoogd en uitgebreid. Vanaf de jaren vijftig werd een nieuwe gordel noodzakelijk rond het mijnverzakkingsgebied. Bij grindwinning langs de Maas werden dijken verplaatst en aangelegd.

Als gevolg van veranderde Maaslopen in de omgeving van Stokkem en de aanleg van nieuwe dijken, hebben sommigen geen waterkeringsfunctie meer. We spreken dan van slapende dijken. De zogenaamde zomerdijken, die in feite verhoogde rivieroeveren zijn, maken geen deel uit van dit onderzoek.

Als kleine landschapselementen zijn dijken sterk vergelijkbaar met holle wegen (Allemeersch, 1990). Dijken hebben ten opzicht van holle wegen het voordeel dat ze hoger dan het intensief bewerkte landbouwland liggen. Een inventarisatie op kaart (schaal 1:10000) leverde 36,8 km dijk op, verspreid over 44 dijken of dijkgedeelten voor het Maasland (Tabel 1). In het veld werd in 1991 een inventarisatie, vergelijkbaar met die van de holle wegen in Limburg (Crijns, 1987) uitgevoerd. Naast gegevens over morfologie, gebruik, vegetatie en cultuurhistorische betekenis werden de beheersvormen genoteerd en in kaart gebracht.

Tabel 1
Aantal dijk(gedeelte)en en de
totale lengte per deelgemeente.

Uikhoven (5) :	6200 m.	Dilsen (3) :	3900 m.
Kotem (3) :	2650 m.	Heppeneert-Elen (7) :	4000 m.
Vucht (4) :	3100 m.	Maaseik (2) :	1800 m.
Leut (8) :	4650 m.	Ophoven (3) :	2600 m.
Stokkem (5) :	3700 m.	Kessenich (4) :	4200 m.

Nieuwe winterdijk met
dienstwegfietspad

METHODIEK

Werken met aandachtsoorten

Deze methode biedt de mogelijkheid om op korte tijd relevante resultaten te bekomen. Het grote voordeel is dat mensen die niet vlug alle planten in het veld herkennen, op die manier ook vlug zinvolle resultaten kunnen bekomen. Het is uiteraard belangrijk om een verantwoorde keuze op te stellen. De kartering van aandachtsoorten gebeurt ook best als de geïzeerde soorten bloeien, bij voorkeur in een korte periode.

Verantwoording van de keuze

De bedoeling was na te gaan in hoeverre bepaalde soorten aanwezig zijn op de dijken langs de Grensmaas. Vanuit plantengeografisch oogpunt kunnen we hierin enkele groepen onderscheiden.

- Soorten zoals Heksenmelk en Veldsalie verspreiden zich in het laagland langs de grote rivieren. Ze komen in het Vlaams Gewest bijna uitsluitend in het Maasland voor (Delvosalle, 1979).

- Soorten zoals Ruige weegbree en Kleine pimpinel zijn gebonden aan kalkrijke gronden. Ze zijn relatief gezien zeer goed vertegenwoordigd in de Maasvallei in vergelijking met de rest van Limburg (Berten, 1993) en het Vlaams Gewest (Delvosalle, 1979).

- Soorten zoals Ruige leeuwetand en Kattedoorn zijn gebonden aan min of meer kalkhoudende gronden. Ze zijn relatief gezien goed vertegenwoordigd in de Maasvallei in vergelijking met de rest van Limburg (Berten, 1993) en het Vlaams Gewest (Delvosalle, 1979).

RESULTATEN

Verklaring van de tabel

15 plantensoorten werden gekarteerd; sommige soorten (*) in het voorjaar, andere (**) in augustus.

In de tweede kolom (aantal dijken) staat vermeld op hoeveel dijken de soorten voorkomen. De derde kolom (aantal plaatsen) geeft aan hoe algemeen de soorten zijn op de dijken. De aanwezig-

Tabel 2
Het voorkomen van de aandachtsoorten op winterdijken langs de Maas (verklaring zie tekst).

PLANTEN- SOORT	AANTAL DIJKEN (44)	AANTAL PLAATSEN-	BEHEER					
			verhouding (in %)					
			begrazen			maaïen		
			+	++	+++	++	+++	
Knolboterbloem* <i>Ranunculus bulbosus</i>	28	249	8	20	68	2	2	1
Gewone agrimonie** <i>Agrimonia eupatoria</i>	25	192	60	19	19		2	
Ruige leeuwetand** <i>Leontodon hispidus</i>	15	122	9	11	68	2	10	
Knolsteenbreek* <i>Saxifraga granulata</i>	18	108	24	33	43			
Kleine pimpernel* <i>Sanguisorba minor</i>	15	82	34	13	39		12	1
Kattedoorn** <i>Ononis spinosa</i>	13	71	20	29	51			
Ruige weegbree* <i>Plantago media</i>	9	54		35	65			
Wilde marjolein** <i>Origanum vulgare</i>	12	49	61	31	8			
Gewone vogelmelk* <i>Ornithogalum umbellatum</i>	10	45	32	16	30	18	4	
Echte kruisdistel** <i>Eryngium campestre</i>	5	39		23	77			
Witte munt** <i>Mentha suaveolens</i>	7	29	14	76	10			
Heksenmelk** <i>Euphorbia esula esula</i>	4	19		47	53			
Gulden sleutelbloem* <i>Primula veris</i>	11	16	19	25	31	13	6	6
Voorjaarsganzerik* <i>Potentilla neumanniana</i>	1	3						
Veldsalie * <i>Salvia pratensis</i>	/	/						

heid van één of enkele planten kreeg de kwotering 1 bij de kartering; een kleine concentratie kreeg een kwotering 3. De optelling van deze kwotering geeft het getal (bij voorbeeld 249 bij Knolboterbloem) in de derde kolom.

Het rechtergedeelte van de tabel bevat de aanwezigheid (in %) van de gevizeerde soorten volgens de verschillende beheersvormen. De beheersvormen zijn beperkt gebleven tot drie hoofdgroepen:

niets doen (/), begrazen en maaïen. Het aantal + tekens wijst bij begrazen en maaïen op de intensiteit ervan. In 1991 waren er nauwelijks dijkgedeelten waarvan het maaisel afgevoerd werd.

Een bespreking per beheersvorm geeft een aanduiding welke beheersvorm vanuit botanisch oogpunt interessant is.

BESPREKING

Dickhaut & Geraedts (1992 en 1993) hebben op een gelijkaardige manier grotendeels dezelfde plantensoorten besproken voor het Relatienotagegebied Mergelland-Oost en het Relatienotagegebied Maasdal. Dit kaderde binnen een onderzoek naar de resultaten van beheersovereenkomsten met landbouwers. We raden de geïnteresseerde lezer dan ook aan deze publicaties te raadplegen.

De Knolboterbloem bloeit vroeger dan de Scherpe boterbloem. Eénmaal deze bloeit, valt de Knolboterbloem niet meer op. Daardoor is deze plant algemener dan velen denken.

De Gewone agrimonie is nog algemeen aanwezig in de ruigten en de licht begraasde terreinen.

De Ruige leeuwetand is nog algemeen aanwezig op licht tot matig begraasde terreinen. Hij heeft zich als rozetplant ook gevestigd op gemaaide dijken.

Knolsteenbreek komt in tegenstelling tot het Nederlandse Maasdal aan de Belgische kant nog algemeen voor. De soort verdwijnt bij sterke landbouwdruk en heeft zich niet gevestigd op de nieuwe, gemaaide dijken.

De Kleine pimpernel groeit in het Vlaams Gewest vooral op de terrils en in de Maasvallei. De soort verdwijnt eveneens bij sterke landbouwdruk maar heeft zich wel gevestigd op de nieuwe, gemaaide dijken.

Kattedoorn groeit in Limburg vooral in de Maasvallei en Haspengouw, elders in het Vlaams Gewest vooral in de Polders. Hij is niet aanwezig op gemaaide of sterk begraasde gedeelten.

De Ruige weegbree is in België sterk gebonden aan kalkhoudende substraten. Het is een weinig algemene plant die alleen overleeft bij niet-intensieve begrazing.

De Wilde marjolein is in België gebonden aan kalkhoudende substraten. Hij is ook buiten de dijken aanwezig in ruige vegetaties maar verdwijnt snel bij matige begrazing of bij maaien.

Gewone vogelmelk is blijkbaar de enige van de uitgekozen soorten die overleeft in een intensief landbouwgebied.

Echte kruisdistel groeit in het Vlaams Gewest bijna alleen langs de Maas. Hij verdraagt als steekelige plant nog wel begrazing. De soort is wel gebonden aan de winterdijken dicht bij de Maas en komt niet voor stroomopwaarts Stokkem: een gevolg van de fanatieke distelbestrijding of bodemsamenstelling?

Witte munt is een meer algemene soort op niet-zure gronden. Het is geen typische plant voor rivierdalen en komt vooral voor op extensief begraasde dijken.

Heksenmelk groeit in België hoofdzakelijk in de Maasvallei. Net als Echte kruisdistel is hij gebonden aan winterdijken dicht bij de Maas.

De Gulden sleutelbloem is in België beperkt tot kalkrijke substraten. Het is een vroeger algemene plant in de Maasvallei die nu sterk achteruitgegaan is. Hij heeft zich wel kunnen vestigen op nieuwe, gemaaide dijken.

Voorjaarsganzerik is in België sterk gebonden aan kalkrijke substraten. Hij werd op slechts één plaats gevonden op een stenige ondergrond.

Veldsalie ontbreekt op de winterdijken maar is wel op meerdere plaatsen aanwezig langs de stroom.

BESLUIT

De dijken in het Limburgse Maasland bevatten een aantal soorten die uitzonderlijk zijn voor het Vlaams Gewest. Niet alleen de geografische positie speelt hierin mee. Het plaatselijk extensief landbouwbeheer op de dijken bepaalt ook sterk de natuurwaarde; hierin komt echter snel verandering.

De slapende dijken zijn kleine landschapselementen met een natuurhistorische en een cultuurhistorische functie. Hun toekomst is onzeker. Hun behoud past perfect binnen het opzet van de gemeentelijke natuurontwikkelingsplannen (GNOP's), waarbij kleine landschapselementen een belangrijke rol spelen.

De wakende dijken hebben met hun waterkeringsfunctie wel een verzekerde toekomst als klein landschapselement. Voor het beheer ervan is het Vlaams Gewest verantwoordelijk. Waterkering en

een natuurfunctie zijn best te combineren (Sykora & Liebrand, 1987). Extensieve begrazing (maaïen + in de tabel) -liefst met runderen - is vanuit natuuroogpunt het interessantst. Waar een dienstweg aanwezig is, geeft dit praktische problemen. Tweemaal per jaar maaïen en afvoeren is op deze voedselrijke gronden voor de functie waterkering het best en naar de functie natuur toe goed.

Bij de aanleg van nieuwe of de verbetering van bestaande dijken moet de functie natuur in acht genomen worden. Er is zelden een tegenstelling met de functie waterkering maar het vraagt wel een andere aanpak dan de huidige.

SAMENVATTING

In de Grensmaasvallei zijn er dijken in allerlei formaten aanwezig. Ze vormen er een opvallend landschapselement. De botanische betekenis ervan wordt onderzocht aan de hand van 15 aandachtsoorten. Bij de bespreking wordt een relatie gelegd met het gevoerde beheer.

Referenties

- ALLEMEERSCH, L., 1990. Dijken. In: STEVENS, J. Kleine Landschapselementen in Limburg. Provinciaal Natuurcentrum, Rekem, 151 p.
- BERTEN, R., 1990. Natuur en flora in Limburg. Lisec, Genk, 235p.
- BERTEN, R., 1993. Limburgse plantenatlas. Likona, Provincie Limburg, Hasselt.
- CRIJNS, B., 1987. De vegetatie van de holle wegen: een kwantitatieve analyse en verscheidenheid. In: STEVENS, J., Holle wegen in Limburg, p.55-72. Provinciaal Natuurcentrum, Rekem, 151p.
- DELVOSALLE, L., 1979. Atlas van de Belgische en de Luxemburgse Flora: Pteridofyten en Spermatofyten. Nationale Plantentuin van België.
- DICKHAUT, J. & GERAEDTS, N., 1992. Botanisch onderzoek in het Relatienotagebied Mergelland-Oost. Natuurhistorisch Maandblad 81: 81-95.
- DICKHAUT, J. & GERAEDTS, N., 1993. Botanisch onderzoek in het Relatienotagebied Maasdal. Natuurhistorisch Maandblad 82: 276-288.
- GABRIELS, J., 1994. Verslag Ondersteuningsovereenkomsten, Jaarboek Likona 1993.
- SYKORA, K. & LIEBRAND, C., 1987. Natuurtechnische en civieltechnische aspecten van rivierdijkvegetaties. Landbouwwuniversiteit Wageningen, Vakgroep Vegetatiekunde, Plantenoecologie en Onkruidkunde, 194p.